
Slovosledné změny

v bulharských a srbských evangelních
památkách z 12. a 13. století

Elena Krejčová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#450

#450

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPIŠY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Slovosledné změny

v bulharských a srbských
evangelních památkách
z 12. a 13. století

Elena Krejčová

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#450

BRNO 2016

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Krejčová, Elena

Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století / Elena Krejčová. – Vydání první. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2016. – 144 stran. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 450)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-8338-7

27-247-282.7 * 811.163.1 * 81'367.52 * 81'0 * 81'42 * 81-112 * 81-115 * (497.2) * (497.11)

- evangeliáře – Bulharsko – 12.-13. století

- evangeliáře – Srbsko – 12.-13. století

- církevní slovanština – 12.-13. století

- slovosled

- vývoj jazyka

- jazyková analýza

- historická lingvistika

- komparativní lingvistika

- monografie

80 - Filologie [11]

Recenzovaly: doc. PhDr. Irena Bogoczová, CSc. (Ostravská univerzita)

doc. PhDr. Margarita Mladenova, CSc. (Sofijská univerzita sv. Klimenta Ochridského)

© 2016 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8730-9 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-8338-7 (brožovaná)

ISSN 1211-3034

DOI: 10.5817/

CZ.MUNI.M210-8338-2016

OBSAH

PŘEDMLUVA	7
ÚVOD	9
EXCERPOVANÁ LITERATURA (V ABECEDNÍM POŘADÍ)	13
1. PRINCIP REGRESIVNÍHO ŘAZENÍ VĚTNÝCH ČLENŮ	15
1.1. Postpozice determinantů	16
1.1.1. Adjektivum ve funkci shodného přívlastku	16
1.1.2. Zájmena ve funkci shodného přívlastku	21
1.1.3. Poloha shodného substantivního atributu	40
1.1.4. Postavení číslovek v atributivních syntagmatech	42
1.1.5. Atribut neshodný	45
1.1.6. Atribut víceslovný	50
1.2. Postavení verba finita	53
2. TENDENCE KE KONTAKTNÍ POSLOUPNOSTI VĚTNÝCH ČLENŮ ...	63
2.1. Projevení tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů v památkách z 12. a 13. stol.	63
2.2. Zachování řeckého slovosledu	70
2.3. Kolize různých slovosledných principů	70
3. AKTUÁLNÍ ČLENĚNÍ VĚTNÉ	75
3.1. Obecné předpoklady pro studium aktuálního členění slovanské věty ..	75
3.2. Metodologické problémy při zkoumání aktuálního členění ve staroslověnštině	77

3.3. Slovosledné změny vyvolané potřebami aktuálního větného členění . . .	78
3.3.1. Poloha příslovečného určení způsobu	79
3.3.2. Poloha příslovečného určení času	81
3.3.3. Poloha příslovečného určení místa	82
3.3.4. Vzájemná poloha příslovečného určení místa a příslovečného určení času	84
3.3.5. Poloha přímého předmětu	85
3.3.6. Poloha nepřímého předmětu	87
3.3.7. Vzájemná pozice objektu a příslovečného určení místa	90
3.3.8. Ostatní	91
4. RYTMICKÉ FAKTORY	93
4.1. Proklize	93
4.2. Enklize	97
4.3. Postavení sponového slovesa БЫТИ	107
5. STYLISTICKÉ FAKTORY	111
6. OSTATNÍ SLOVOSLEDNÉ ZMĚNY	116
6.1. Změna pozice vokativních forem	116
6.2. Větosled	117
6.3. Jiná organizace věty	118
7. ZÁVĚR	120
7.1. Celková statistika	120
7.2. Charakteristika jednotlivých památek	125
7.2.1. Mariánské čtveroevangelium	125
7.2.2. Dobřejšovo evangelium	126
7.2.3. Dobromirovo evangelium	127
7.2.4. Vračanské evangelium	128
7.2.5. Banické evangelium	129
7.2.6. Kjustendilské evangelium	130
7.2.7. Miroslavovo evangelium	131
7.2.8. Grigorovičovo evangelium	132
8. SUMMARY	134
BIBLIOGRAFIE	137
POUŽITÉ ZKRATKY	144

PŘEDMLUVA

Monografie *Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století* představuje text paleoslavistického výzkumu, který se věnuje nepříliš rozpracovanému problému slovosledných změn památek z raného jihoslovanského středověku na pozadí staroslověnských a řeckých biblických předloh. Tato publikace zapadá do mozaiky teoretických poznatků z oblasti diachronního výzkumu slovanských jazyků nebo i synchronní srovnávací slovanské jazykovědy a může být velmi podnětná pro další bádání zejména na poli historického vývoje syntaxe a slovosledu v jednotlivých středověkých slovanských památkách (v tomto aspektu je tato monografie průkopnická), ale také s ohledem na problematiku komparativního studia slovosledu v celoslovanském kontextu.

Problematika srovnávání slovosledu v slovanském kontextu v poslední době je zkoumaná obecně (např. Mladenova 2007) nebo celá řada jednotlivých výzkumů je věnovaná jednotlivým projevům slovosledné jazykové asymetrie ve slovanských jazycích – např. otázce distribuce klitik a jejich poziční propojení s jejich oporou (např. Svoboda 2000, 2001, Toman 2000). V poslední době k prezentaci pestré mozaiky slovosledu slovanské věty vznikají komparativní výzkumy věnující se slovanským příklonkám (a to nejen od autorů slovanského původu, srov. Franks – King 2000), zvláště v generativních gramatikách se klitika těší velkému vědeckému zájmu, protože je někdy velmi těžké je zařadit do generativního syntaktického modelu a proto je toto téma stále aktuální. Ve slovanském kontextu se tomuto tématu (především v česko-bulharské konfrontaci) se věnuje nejpodrobněji L. Uhlířová (2001, 2011a, 2011b, 2011c, 2012). Slovosledné změny a pozice jednotlivých klitik jsou zkoumány jak v diachronním vývoji jednotlivých slovanských jazyků (např. Kosek 2008, 2010, Pašov 2008), tak i z hlediska korpusové a počítačové lingvistiky (Uhlířová 2007, 2010, Tisheva – Dzhonova 2002). Slovosledné změny

jsou sledovány i z hlediska výzkumu objevení typických morfologických kategorií ve vývoji jednotlivých slovanských jazyků, jako je např. bulharský určitý člen: Svane (1962, Ivančev 1978). Na téma slovanského slovosledu je v poslední době nahlíženo i z hlediska a perspektivy ústní komunikace a syntaktických struktur používaných v konkrétních komunikativních situacích namířených k individuální interpretaci výpovědi (Tiševa 2011, 2013), a vždy aktuální jsou k výzkumu o aktuálním větném členění slovanské věty (Tisheva – Dzhonova 2006). Proto věříme, že monografie *Slovosledné změny v bulharských a srbských evangelních památkách z 12. a 13. století*, která představuje přepracovanou verzi disertační práce autorky obhájené na Masarykově univerzitě v r. 1999, přispěje k ucelenějšímu pohledu na značně rozsáhlou a pestrou problematiku slovanského slovosledu v diachronním aspektu, protože se věnuje období, které z tohoto hlediska doposud nebylo dostatečně objasněno, a že poslouží i pro další výzkum středověkých památek slovanského Balkánu.

Tento výzkum by určitě nevznikl bez vedení a podpory ze strany prof. PhDr. Radoslava Večerky, DrSc., a proto bych mu na tomto místě ráda poděkovala nejen za jeho odborné rady a vedení na poli paleoslavistiky, ale i za jeho lidskou podporu a vstřícnost. Za cenné připomínky a upřímné a fundované rady při finalizaci této monografie děkuji doc. PhDr. Ireně Bogoczové, CSc., z Ostravské univerzity a doc. Margaritě Mladenovové, CSc., ze Sofijské univerzity sv. Klimenta Ochridského, které mi dodaly odvahu k publikování mého výzkumu. Ráda bych rovněž poděkovala své rodině za trpělivost, pochopení a podporu při nekonečných hodinách strávených u počítače, kdy jsem byla sice fyzicky v současnosti, ale můj duch se vznášel kdesi v temnotách bulharského a srbského středověku.

květen 2016
autorka

ÚVOD

Předmětem zkoumání jsou změny slovosledu v bulharských evangelních textech z 12. a 13. století. Těmito texty jsou Dobromirovo, Banické, Dobřejšovo, Kjustendilské a Vračanské evangelium. Jsou to památky z tzv. středobulharského období (12.-14. století). Středobulharské období rozvoje jazyka se ve srovnání se staroslověnštinou vyznačuje zásadními změnami jak fonetickými, tak morfologickými. V textech se začíná objevovat např. nerozlišování nosovek, Ъ místo Ь a naopak, zaměňují se aoristové a imperfektivní koncovky, postupně se ztrácí duálové tvary jmen a sloves, je patrná rozkolísanost deklinace. Všechny tyto procesy jsou zřejmé i v textech sledovaných evangelií – např. v Dobromirově evangeliu se vyskytuje jenom Ь, místo aoristové koncovky pro 3. os. pl. -шъ je důsledně -шж. Zkoumáme-li srbské památky 12.-13. století, Miroslavovo a Grigorovičovo evangelium, jež představují srbskou redakci staroslověnštiny, zjistíme, že od staroslověnštiny se liší např. tím, že se v nich vyskytuje ѡъ místo ж, ѣ místo а, že se používá pouze Ъ, anebo pouze Ь.

Slovosledné změny ve všech zkoumaných památkách registrujeme jako varianty k textu staroslověnské památky zvané Mariánské čtveroevangelium. Každý takový doklad srovnáváme i s řeckým zněním evangelního textu.

Při zkoumání uvedených evangelních textů je naším cílem následující – snažíme se zjistit, jakými slovoslednými principy je organizován slovosled v památkách ze 12. a 13. stol. a jestli se v něčem liší od slovosledu staroslověnských památek a řeckého originálu (pokud ano, v čem). Chtěli bychom rovněž najít odpověď na otázku, zdali se slovosled v těchto mladších památkách vyznačuje nějakými novějšími jazykovými rysy a zdali jsou přítomny příznaky pronikání nějakých nových slovosledných modelů, nebo zda se zachovávají rysy archaičtější. Svoji pozornost také zaměříme na to, jestli se v těchto textech zachovávají takové slovosledné mo-

dely, které jim přisuzují znaky vyššího stylu. Předmětem naší pozornosti naopak nejsou ani morfologické, ani lexikální jevy. Druhým úkolem je porovnat texty jednotlivých evangelních přepisů jak s textem řeckého originálu, tak se staroslověnským zněním příslušného verše (v našem případě s textem Mariánského čtvero-evangelia). Na základě tohoto srovnání se pokusíme určit, který text se vyznačuje poměrnou konzervativností, co se týče pořádku slov a ve kterém se naopak projevují progresivnější slovosledné modely. Další naší snahou je zjistit, jaký je počet provedených slovosledných změn; určit, zda jsou tyto změny časté, anebo zda jsou jen sporadické a marginální. Chtěli bychom rovněž vypracovat statistický přehled všech transformací. V neposlední řadě se pokusíme o roztržidění jednotlivých příkladů do různých skupin podle toho, čím (jakou slovoslednou tendencí) byly pravděpodobně způsobeny. Chtěli bychom zjistit, zda dochází ke kolizi nějakých principů organizace pořádku slov; pokud ano, který slovosledný činitel měl na slovosled větší vliv. Zajímá nás také, jestli se nějaký archaický slovosledný model vyskytuje v slovanském textu, aniž by byl přítomen v řecké předloze, a pokusíme se hledat možnou motivaci k použití právě tohoto modelu místo jiného, bezpříznakového.

Excerptování materiálu bylo provedeno na základě srovnání jednotlivých veršů všech sledovaných slovanských textů a řeckého originálu. Způsob, kterým je materiál zkoumán, představuje analýzu a interpretaci jednotlivých dokladů, hledání pravěpodobné motivace provedených slovosledných změn a snahu zařadit jednotlivé případy k různým typům lineární větné organizace podle toho, kterým slovosledným faktorem byly tyto změny způsobeny. U každého případu srovnáváme texty ze zkoumaného období s jedním textem staroslověnským (Codex Marianus) a s řeckou předlohou. Verše sloužící jako ilustrační materiál nejsou v naší práci vždy citovány celé; uvádíme jen tu část příslušného verše, ve které je projevena nějaká slovosledná změna. Úplné znění veršů neuvádíme i z úsporných důvodů. Podoba ukázek vychází z toho evangelia, které je ve výčtu před ukázkou uvedeno jako první. Další evangelní přepisy jsou s prvním identické co do slovosledu, avšak po morfologické, grafické, popř. jiné stránce se mohou lišit. Ne vždy se v každé ze zkoumaných památek vyskytují všechny verše všech čtyř evangelií (např. text Kjustendilského evangelia představuje jenom část Lukášova evangelia), a proto u některých příkladů nejsou uvedeny varianty ze všech přepisů. Mluvíme-li o autorech textů, používáme jako pracovní termín „opisovač/opisovatel/kopista“.

U všech projevených jevů a tendencí se pokusíme hledat analogii i se stavem v současných slovanských jazycích.

Nutno zdůraznit, že zkoumané texty jsou kanonického, sakrálního charakteru, z čehož plyne, že jazyk památek je do značné míry konzervativní a že se brání vlivům soudobého mluveného jazyka. Při analýze je třeba počítat též s velkým vlivem řečtiny jakožto sousedního spisovného jazyka a jazyka-předlohy, protože „čím menší má spisovný jazyk kontakt s živou mluvou a čím méně je nástrojem původní literární tvorby, tím více přijímá z vyspělejšího jazyka, který je pro něj

vzorem, a tím snadněji se mu ve svých konstrukcích přizpůsobuje“ (Bauer 1972: 47) (včetně určitých slovosledných modelů, hlavně takových, které mají i stylistickou funkci, tj. slouží jako příznakový rys pro jazyk vyššího stylu, např. stylistická figura *hyperbaton*). Ostatně, tento vliv se objevuje silně i ve slovanských textech pozdějších období, protože samotný jazykový ráz staroslověnštiny byl silně podmíněn tím, že se staroslověnština jakožto spisovný jazyk zformovala na překladech z řečtiny, byla hned při svém vzniku postavena před úkol „tlumočit texty psané tímto bohatým jazykem s obrovskou kulturní tradicí, který byl vytříben a jemně vybroušen na nesmírně rozsáhlé literární produkci vědecké, administrativní, náboženské a umělecké“ (Večerka 1963:71). Staroslověnština se zformovala jako útvar spisovný teoreticky pomyšlenou činností filologicky vzdělaného jedince a jeho literární družiny pod silným syntaktickým (a lexikálním) vlivem jazyka předloh, tj. řečtiny (Večerka 1980: 81). Řečtina (a stejně tak latina) měly vliv na celý slovanský svět jako vysoce vyspělé spisovné jazyky s propracovanou mluvnickou stavbou a s bohatým slovníkem. Byly „nosieli vysoké kultury a především náboženských textů, které bylo třeba tlumočit úzkostlivě přesně a věrně. Stály při zrodu nejstarších slovanských spisovných jazyků a po dlouhou dobu s nimi byly v přímém kontaktu jako jazyky, z nichž se stále překládalo a podle nichž se často upravovaly starší přepisy“ (Bauer 1972: 48). Na staroslověnskou syntax působily řecké předlohy „hluboce a mnohotvárně, počínajíc už prvními překlady... Řečtina jako jazyk předloh vytvořila pro překladatele do staroslověnštiny v mnoha případech nové a v lidovém jazyce dosud neznámé vyjadřovací potřeby a přispěla tak k aktivizaci a ke zformování některých prostředků, které byly v nářečním lidovém základu staroslověnštiny nerozvinuté nebo v něm byly obsaženy jen latentně, jako skryté výrazové potence“ (Večerka 1963:72). Staroslověnská překladaťelá se vědomě snažili o jistý formální paralelismus s řeckými syntaktickými strukturami, i když pečlivě dbali na zvláštnosti lidového jazyka (Gramatika na starobálgarskija ezik 1991: 530). Vliv řečtiny na jazyk pozdějších období byl rovněž silný – projevoval se jak v nových prepisech, tak i při revizi starších prepisů biblických textů podle řeckých předloh, ale nikoliv jako mechanické nápodpobení, nýbrž hledání shod mezi oběma systémy, působení textu a konstrukcí originálu a intenzifikace autochtonních konstrukcí a výrazových prostředků (GSE 1991: 524). Naproti tomu vliv živého jazykového prostředí se uplatňoval v syntaxi jen málo, protože staroslověnština se vlastně hned při svém vzniku odtrhla od svého nářečního základu a stala se v celém svém dalším vývoji jazykem typicky knižním (Bauer 1972: 48). Měl-li tento jazyk náležitě vyhovět úkolům, které se kladly na jeho užívání, musel být po mnoha stránkách a zvláště po stránce skladebné důkladně upraven už při svém vzniku (Kurz 1972c: 9, Havránek 1966: 45), „první slovanský spisovný jazyk byl také na rozdíl od svého nářečního podnoží postaven před nutnost tlumočit výrazově diferencované a vytříbené texty svých kultivovaných řeckých předloh myšlenkově nesrovnatelně složitějšího obsahu filozofického, teologického, právního a vůbec

civilizačního a kulturního“ (Večerka 2006:197). Ale i v námi zkoumaný materiály je důkazem toho, že i „v literárních textech se objevují některé prostředky typické pro jazyk mluvený; je těžko rozhodnout, zda jich autor staroslověnského znění (nebo jeho opisovač) užil spontánně, mimoděčným příklonem ke své živé řeči, nebo vědomě s nějakým stylistickým záměrem“ (Večerka 2006:197).

Při výzkumu staroslověnštiny a rovněž tak bulharských a srbských památek z 12. a 13. stol. je nutné brát ohled i na skutečnost, že jazyk památek z tohoto období jakožto předmět zkoumání má některé specifické vlastnosti, kterými se odlišuje od jazyků živých. Pro metodiku našeho výzkumu i pro hodnocení výsledků, jak ukazuje R. Večerka, jsou důležité především charakteristiky památek – textová a časová uzavřenost (Večerka 1980: 80), jinými slovy fakt, že to je určitý, uzavřený soubor textů ne mladších než z 11. stol. Staroslověnština je jazyk „jistého pevně vymezeného korpusu textů a představuje tedy omezené množství výroků a uzavřenou množinu syntaktických prostředků a typů, které je výrazově realizují, na rozdíl od otevřené množiny komunikativních požadavků a jejich realizačních prostředků v živých jazycích současných. Absence některého prostředku nebo typu v staroslověnštině nemusí proto v každém jednotlivém případě znamenat nutně i jeho absenci v jazyce, nýbrž někdy jen nahodilou nedoloženost vyvolanou nedostatkem přílišné sdělné potřeby, a tedy i příležitosti k užití takového prostředku v daných textech“ (Večerka 2006: 198). Naše závěry budou tedy platit jen pro kanonické texty této epochy a nemohou být vztaženy na mluvený jazyk (o němž předpokládáme, v něm byly běžné chronologicky progresivnější slovosledné modely, které se sporadicky vyskytují v evangelních textech).

Naše práce je rozdělena do šesti kapitol – podle toho, jaké faktory měly na slovosled ve sledovaných památkách vliv. Jsou to: *Princip regresivního řazení větných členů*; *Tendence ke kontaktní posloupnosti větných členů*; *Aktuální členění větné*; *Rytmické faktory*; *Stylistické faktory* a *Ostatní*. V každé kapitole se snažíme podat co nejúplnější přehled slovosledných transformací způsobených tím kterým slovosledným činitelem a statistiku provedených změn. Toto rozdělení je jen schematické, pomocné, aby bylo možné zvládnout jistě komplikovanou jazykovou realitu, a představuje jen určitý pohled na jazykovou skutečnost. Slovosledné faktory nepůsobí úplně samostatně a odděleně, ale mohou se uplatňovat komplexně – jeden a týž doklad může sloužit jako příklad působení např. dvou tendencí. Na konci práce je zpracována celková statistika a je podána charakteristika jazyka (co do slovosledných změn) každého ze sledovaných evangelíí z 12. a 13. stol.

EXCERPOVANÁ LITERATURA (V ABECEDNÍM POŘADÍ)

Banické evangelium	Дограмаджиева, Е., Райков, Б.: Банишко евангелие, среднобългарски паметник от 13 век. София 1981.
Dobromirovo evangelium	Велчева, Б.: Добромирово евангелие. Български паметник от началото на 12 век. София 1975.
Dobrejšovo evangelium	Цонев, Б.: Добрейшово евангелие, среднобългарски паметник от 13 век, Български старини, кн. 3, София 1906.
Grigorovičovo evangelium	Десподова, В.: Григоровичево евангелие, бр. 9. Прилеп 1988.
Kjustendilské evangelium	Цонев, Б.: Кюстендилско евангелие, среднобългарски паметник от 13 век, Год. СУ, Историко-филологически факултет, т. XXVII, 11, 1939 г, с. 1-30.
Mariánské čtveroevangelium	Ягич, В.: Памятникъ глаголической письменности. Мариинское четвероевангелие съ примъчаніями и приложеніями, Санкт-Петербург 1883.
Mirolavovo evangelium	Родић, Н., Јовановић, Г.: Мирослављево јеванђеље, критичко издање, Београд 1986.
Novum Testamentum Graece	Nestle – Aland: Novum Testamentum Graece, 27. revidierte Auflage. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1993.

Excerpovaná literatura (v abecedním pořadí)

Vračanské evangelium   Цонев, Б.: Врачанско евангелие, среднобългарски паметник от 13 век, Български старини, кн. 4, София 1914.

Použité zkratky textů, z nichž bylo excerptováno:

Ban.	Banické evangelium
Dobrom.	Dobromirovo evangelium
Dobřejš.	Dobřejšovo evangelium
Grig.	Grigorovičovo evangelium
Kjust.	Kjustendilské evangelium
Mar.	Mariánské čtveroevangelium
Mir.	Miroslavovo evangelium
NTG	Novum Testamentum Graece
Vrač.	Vračanské evangelium

Mt – Matouš

Mk – Marek

Lk – Lukáš

Ja – Jan

1. PRINCIP REGRESIVNÍHO ŘAZENÍ VĚTNÝCH ČLENŮ

Ve svých studiích o stavbě věty v starších fázích slovanských jazyků pokládá B. Havránek za základní slovosledný faktor **princip regresivního řazení větných členů**. Tento princip fungoval ve slovanských jazycích v důsledku tzv. komplexní automatické slovesa ve větě, typické pro jazyky flektivního a aglutinačního typu (Havránek 1971a: 505, 1973: 5). Odráží se především v častém postavení verba finita na prvním místě ve větě (věty měly strukturu *Verbum – Nomen*). Tento typ věty představuje jasně lineární řazení členů.

Princip regresivního řazení větných členů se projevuje nejenom v predikaci, ale i v determinaci, určuje lineární sled jak členů základních, tak členů determinovaných a determinujících. V starších fázích vývoje slovanských jazyků existovala určitá typologická souvislost mezi postavením větných členů v predikaci a determinaci. V těch jazycích, kde byl predikát obvykle v prepozici, je řazení větných členů v determinaci regresivní. Projevuje se slovosledem *Nomen – Adjektivum*, *Nomen – Pronomen demonstrativní/posesivní*, *Nomen – Genitivní konstrukce* (Havránek 1973, Greenberg 1967, Deszö 1968).

Tyto slovosledné modely, charakteristické pro nejstarší fáze vývoje slovanských jazyků, během dalšího vývoje jednotlivých jazyků ustoupily před postupnou **racionalizací**, neboli **evropeizací** (v Havránkově terminologii) slovanské věty, zvláště v jazycích spisovných (Havránek 1971a: 505, Havránek 1973: 5).

Některé z těchto slovosledných tendencí přetrvávají i v dnešních slovanských jazycích dodnes, některé jsou už ve starších fázích vývoje těchto jazyků pocíťovány jako archaické.

1.1. Postpozice determinantů

V této kapitole budeme sledovat změny ve slovosledu v rámci nominální skupiny, budeme věnovat pozornost zvláště těm příkladům, kde lze vypořádat zárodky nových slovosledných tendencí (jako např. kladení determinujících členů před determinované substantivum, i když v řeckém originálu je jejich pořadí opačné). Pokusíme se také o vysvětlení těch případů, kdy se slovanský text v rámci atributivního syntagmatu odchyluje od znění řecké předlohy, ale ve svém slovosledu nejeví žádné zřejmé progresivní tendence.

1.1.1. Adjektivum ve funkci shodného přívlastku

V poloze holého shodného atributu ve staroslověnských památkách a v pozdějších slovanských evangelních prepisech pozorujeme značnou variabilitu. Na jedné straně je to způsobeno tím, že v řečtině poloha shodného atributu není pevně ustálená – ten totiž může být jak v prepozici, tak v postpozici vůči řídicímu substantivu. Na straně druhé se v těchto textech projevují nové tendence, o kterých předpokládáme, že byly už běžné v mluveném jazyce, ale v psaných textech nejsou početné a neprosazovaly se v nich rovnoměrně (pronikaly do nich teprve později). Hlavní „překážkou“ pro pronikání nových prvků byl i sakrální charakter těchto literárních památek a přirozený konzervatismus písemně tradovaných a ve středověku nezřídka v průběhu staletí opisovaných textů.

V následujících verších pozorujeme slovosledný jev, který je charakteristický pro památky z 12. a 13. století – shodný atribut už je v prepozici v rámci nominální fráze, čímž se odlišuje od řecké předlohy a od znění sledované staroslověnské památky:

Lk 5:38

Mar., Ban., Dobrom. **НѢ ВИНО НОВО ВЪ МѢХѢХЪ НОВЪХЪ ВЪЛИВАТИ. І ОБОЄ СЪБЛЮДАЕТЪ СѦ.**

Kjust. **НЖ НОВОЄ ВИНО ВЪ МѢХѢХЪ НОВЪХЪ ВЛИВАТИ. І ОБОЄ СЪБЛЮДАЕТСѦ.**

Řecké znění tohoto verše je ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον. Je zajímavé, že v Kjustendilském evangeliu je provedena změna slovosledu jen v první nominální skupině; v druhé nominální frázi, která je strukturně identická s tou první, slovanský opisovač zachovává původní znění ve shodě s řečtinou a s Mariánským čtveroevangeliem. Možná je to svědectví toho, že v tu dobu se tento slovosledný typ jmenného syntagmatu teprve začínal prosazovat a slovanský opisovač proto váhal s jeho použitím.

V Dobromirově evangeliu se rovněž setkáváme s projevením této progresivní tendence:

Lk 8:8

Mar., Kjust., Vrač., Ban. **а доуѣгоѣ паде на земи доврѣ. и прозавѣ сътвори плодъ сътократицеѣж.** (za NTG καὶ ἕτερον ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν)

Dobrom. **а доуѣгоѣ паде на доврѣ земи. и прозавѣ сътвори плодъ съторицеѣж соуѣгоѣвъ.**

Tato tendence se projevuje ve všech zkoumaných evangeliích, ale s různou frekvencí. Velmi zřídka se setkáváme s takovým příkladem, kdy většina opisovačů podřídila slovanský text nové, progresivní tendenci (Horálek 1954: 224). Většinou konstatujeme slovoslednou změnu v jednom nebo ve dvou ze zkoumaných evangelií, ostatní se pevně drží řeckého a slovanského textově archaického slovosledného modelu:

Lk 9:10

Mar., Dobrejš., Ban., Mir., Kjust. **и възрацьше сѧ апли повѣдаша емоу елико сътвориша. и поемъ ѿ отиде единъ на мѣсто поусто.** (za NTG καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ὑπεχώρησεν κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον)

Dobrom. **и възрацьше сѧ апостоли. повѣдаша емоу елико сътвориша. и поемъ ѿ единъ. отиде на поусто мѣстѡ.**

Lk 4:40

Mar., Mir. **заходаштѡ же сѧнѣцоу. Вѣси елико имѣахъ волѣцѡмѧ недѣгы различѣны. привождѡахъ ѿ къ немоу.** (za NTG ἄσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν)

Dobrejš., Ban. **Заходаштѡ же сѧнцоу. Вѣси елико имѣахъ волѣцѡмѧ различны недѣгы. привождахъ къ немоу.**

Z uvedených příkladů je patrné, že zmíněná progresivní tendence se v psaném textu začala vyskytovat teprve v 12. a 13. století.

Další dva verše jsou pozoruhodné tím, že v nich pozorujeme opačnou tendenci, než v Lk 8:8 a Lk 5:38 – v Mariánském čtveroevangeliu (a v řeckém textu) je shodný přívlástek v rámci atributivního syntagmatu v prepozici, ale v slovanském textu v Miroslavově (Mt 13:23), v Dobrejšově a Dobromirově evangeliu (obě Ja17:3) je v postpozici. Tento fakt by se mohl vysvětlit vlivem nějaké odlišné řecké předlohy, ale můžeme taky předpokládat, že slovanský opisovač považoval tento slovosledný model za znak vyššího stylu, a proto ho použil vědomě:

1. Princip regresivního řazení větných členů

Mt 13:23

Mar., Dobřejš., Grig. **а сѣное на добрѣ земли. Съ естъ слышан слово и разумѣвае є.** (za NTG ὁ δὲ ἐπὶ τὴν καλὴν γῆν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιείς)

Mir. **а сѣное на земли добрѣи. Съ асть слышен слово и разумѣвае.**

Ja 17:3

Mar., Vrač. **Се же естъ вѣчѣнѣи животъ. Да знайтъ тебе единого истиннаго ба. И егоже посъла ꙗсха.** (za ř. αὕτη δὲ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ ἵνα γινώσκωσιν σέ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν)

Dobřejš., Dobrom. **Се же естъ жизнь вѣчна. Да знажъ тебѣ истиннаго ба. И егоже посъла ꙗсха.**

Další verš je pozoruhodný tím, že žádný slovanský evangelní přepis není plně identický se zněním řecké předlohy. V slovanském textu se totiž vyskytuje jak prepozice, tak postpozice kongruentního atributu. V prvním atributivním syntagmatu (Mar. **на добрѣ земли**) se většina námi sledovaných přepisů shoduje se zněním řeckého textu (τὴ καλῆ γῆ), jenom ve Vračanském evangeliu nacházíme postpozici adjektiva. Motivace této slovosledné změny by mohla být stejná jako u Mt 13:23 a Ja 17:3. Co se týče dalšího atributivního syntagmatu v tomto verši, všechna excerpovaná evangelia se liší od řeckého originálu. V řečtině totiž obě adjektiva ἀγαθός a καλός ve funkci shodného atributu následují za substantivem ἡ καρδία. V slovanských prepisech je přídavné jméno **добръ** za řecké ἀγαθός v prepozici a přídavné jméno **благъ** za řecké καλός v postpozici. Možná se tato slovosledná změna dá vysvětlit vlivem tendence klást determinující člen před determinovaný, ale není dost jasné, proč se tato tendence neuplatnila na celý shodný přívlástek, nýbrž jenom na jeho první část:

Lk 8:15

Mar., Kjust., Dobrom., Van. **А еже на добрѣ земли сии сжтъ. Иже добрѣмъ срѣдѣцемъ и благомъ. слышавъше слово дръжатъ.**

Vrač. **А иже на земли добрѣи. сии сжтъ иже добрѣмъ срѣдѣцемъ и благѣмъ. Слышавше слово и дръжатъ ж.**

NTG τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῆ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκούσαντες τὸν λόγον

V některých evangeliích se setkáváme nejenom se slovoslednými změnami, ale i s lexikálními – v dalším verši ve všech evangeliích ve funkci shodného atributu je číslovka **ѣдинъ** ve funkci zájmena neurčitého, jenom v Kjustendilském evangeliu slovanský opisovač použil synonymní **ѣтеръ**, a to v prepozici. Je zajímavé, že v řečtině není slovo ἄνθρωπος nijak determinováno (καὶ ἴδου ἄνθρωπος τις ἦν ὑδρωπικός); slovanští opisovatelé však k tomuto substantivu dodali atri-

but. Znění tohoto verše v Banickém evangeliu je trošku odlišné – pozorujeme tam změnu nikoliv slovosledu, ale větosledu; navíc tam kongruentní atribut chybí (ve shodě s řeckým originálem).

V tomto verši číslovka **ѣДИНЪ** nevyjadřuje enumeraci, ale spíše neurčitost, a proto ji v našem příkladu můžeme považovat za synonymum slova **ѡТЕРЬ**. Používání této číslovky ve funkci neurčitého zájmena je prostředek obecně slovanský – je charakteristický pro staroslověnštinu, je běžný v pozdějších památkách, a taky v současné bulharštině (*един човек*), srbštině (*један човек*), chorvatštině (*jedan čovjek*).

Lk 14:2

Mar., Dobřejš., Vrač. **И се ѠВКЪ ѣДИНЪ ИМЪ ВОДЪНЪИ ТРЪДЪ. БѢ ПРѢДЪ НИМЪ.**

Kjust. **И се ѡТЕРЬ ѠВКЪ ИМЪ ВОДНЪИ ТРЪДЪ. БѢ БО ПРѢДЪ НИМЪ.**

Ban. **БѢ ЖЕ ТОУ ѠВКЪ ПРѢД НИМЪ ИМЪ ВОДНЪИ ТРЪДЪ.**

Z adjektiv mají ve staroslověnštině výraznou tendenci k postpozici zejména adjektiva posesivní a adjektiva relační. Postpozice relačních adjektiv byla pravděpodobně vyvolávána vztahem k řeckému originálu. Řečtina totiž měla omezenou možnost vytvořit adjektiva relační a posesivní adjektiva nevytvářela vůbec. Pravidelně bylo užíváno adnominálního genitivu místo shodného adjektivního přívlastku. Ve staroslověnštině se však tento genitiv překládá adjektivem, které je kladeno za určovaným substantivem, protože adnominální genitiv stojí v řečtině většinou v postpozici (Pallasová 1982: 72). V pozdějších slovanských památkách pozorujeme stejnou tendenci jako u adjektiv kvalitativních – kladení přídavného jména před určované podstatné jméno.

Lk 6:16

Mar., Mír., Kjust., Dobrom. **и ИЮДЪ ИСКАРНЮТЪСКААГО. иже вЪИСТЪ и ПРѢДАТЕЛЬ.**
(za NTG καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώθ, ὃς ἐγένετο προδότης)

Ban. **ИСКАРНЮТЪСКААГО ИЮДЪ. иже вЪИСТЪ ПРѢДАТЕЛЬ.**

Jak už bylo uvedeno, v poloze holého shodného atributu v těchto památkách pozorujeme značnou variabilitu, ale přesto si v jednotlivých evangelních prepisech můžeme všimnout určité tendence. Nejčastěji byla postpozice atributu v řečtině nahrazována prepozicí v Banickém a Kjustendilském evangeliu. Tam taky nikde nebyla uplatněna opačná tendence, totiž kladení přídavného jména do postpozice, když v řeckém originálu a v jiných slovanských rukopisech byla prepozice. V Dobřejšově, Dobromirově a Vračanském evangeliu se setkáváme s oběma tendencemi, bez převahy jedné či druhé. Srbské památky tohoto období se po této stránce ve srovnání s řeckým zněním téměř nemění – v Grigorovičově evangeliu nebyla provedena žádná slovosledná změna v rámci nominální fráze; v Miroslavově se